

РОЗДІЛ 6. ТЕОРІЯ І МЕТОДИКА ВИХОВАННЯ

ВПЛИВ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ ПЕДАГОГІКИ
НА ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ
УЧНІВ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУINFLUENCE OF UKRAINIAN FOLK PEDAGOGY
ON THE FORMATION OF NATIONAL AND CULTURAL IDENTITY
OF PRIMARY SCHOOL-AGE STUDENTS

Стаття присвячена проблемі формування національно-культурної ідентичності дітей молодшого шкільного віку аксіологічного та практичного спрямування з метою забезпечення організаційно-педагогічних умов в освітньому процесі для становлення ідентифікації особистості, для усвідомлення особистістю своєї належності до власного етносу, культури, прийняття себе частиною нації, усвідомлення себе громадянином своєї держави, а також відчуття патріотизму, національної гідності за свій народ, свою націю та культуру. Феномен національно-культурної ідентичності ми розглядаємо в рамках глобальної проблеми існування самого роду людського. Людина стає «повністю людиною», коли усвідомлює свою ідентичність. Людина знає, хто вона саме коли усвідомлює свою ідентичність у світі людей, професій, націй тощо. На думку сучасних науковців поняття національно-культурної ідентичності як відповідність образу «Я» життєвому втіленню особистості, належності певному надіндивідуальному, що охоплює і суб'єктивний час, і національну культуру, і особистісну діяльність, стало однією з основних тем в ХХІ столітті. Формування національно-культурної ідентичності особистості шляхом формування національних ціннісних орієнтирів у духовному світі людини є одним із головних завдань української освіти. Відповідно до теорії та практики виховання учнів таку діяльність варто розпочинати у початковій школі, де створюються умови для виховання людини-гуманіста, людини-творця, людини-патріота. Сучасний освітньо-виховний процес НУШ передбачає використання особистісно-діяльнісного, аксіологічного підходу при формуванні особистості та інтелектуальної мобільності, а ідейно-патріотична складова дослідження включає застосування національно-культурологічне орієнтування. Вагомим освітнім підходом виступає діяльнісний підхід, що забезпечує вироблення соціально-особистісних, світоглядних, комунікативних і національно-громадянських якостей, збереження етнокультурної ідентичності через освітнє середовище. Основним завданням виховання учнів початкової школи є збереження етнокультурної ідентичності через освітнє середовище дитини, віддаючи перевагу таким засобам, як народне мистецтво.

Ключові слова: формування, національно-культурна ідентичність, учні молодшого

шкільного віку, українська народна педагогіка, національні цінності, етнос, нація.

The article is devoted to the problem of formation of national and cultural identity of children of primary school age of axiological and practical direction in order to ensure organizational and pedagogical conditions in the educational process for the formation of personality identification, for awareness of the personality of their belonging to their own ethnic group, culture, acceptance of themselves as part of the nation, awareness of themselves as a citizen of their states, as well as a sense of patriotism, national dignity for their people, their nation, and culture. The phenomenon of national and cultural identity arises within the framework of the global problem of the existence of the human race itself. and personal activity, and national culture, has become one of the main topics in public opinion of the twentieth century. The formation of national values in the spiritual world of man is one of the main tasks of Ukrainian education. The modern educational process of the NUS involves the use of a personal-active, axiological approach in the formation of personality and intellectual mobility, and the ideological and patriotic component of the study includes the use of national and cultural orientation, qualities preservation of ethnocultural identity through the educational environment. In the conditions of the modern information space, it is assumed the use of the Ukrainian theoretical and methodological approach of the humanities, which proceeds from the structuring of educational work on the basis of Ukrainian studies values. Decorative and applied art provides great opportunities for the formation of the national and cultural identity of primary school-age students. When getting acquainted with the works of decorative and applied art of children of primary school age, it is worth getting acquainted with the techniques of expressiveness of color painting in the products of folk masters, learn a lot of interesting things about the folk Ukrainian toy and try to create their no less interesting and beautiful. The main task of educating elementary school students is to preserve ethnocultural identity through the educational environment of the child, preferring such means as folk art.

Key words: formation, national and cultural identity, students of primary school age, Ukrainian folk pedagogy, national values, ethnicity, nation.

УДК 373.3.017.4:172.12(477)
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2022/44/1.36>

Матвієнко О.В.,
докт. пед. наук, професор,
завідувачка кафедри педагогіки
і методики початкового навчання
Національного педагогічного
університету імені М. П. Драгоманова

Силенко Н.І.,
аспірантка кафедри педагогіки
і методики початкового навчання
Національного педагогічного
університету імені М. П. Драгоманова

Постанова проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими практичними завданнями. Виклики, які стоять перед суспільством і державою, в умовах соціально-економічних, інформаційних викликів XXI століття, ставлять питання національно-культурної ідентичності української молоді, адже за цих умов забезпечується цілісність, соборність нації, Української держави.

Люди і освіта є взаємопов'язаними поняттями, і в історії людства вказується, що кожна нація передає свої скарби духовності, мистецтва і досвіду як спадщину старшого покоління молодому поколінню. Це питання актуальне і сьогодні, адже сформована, всебічно і гармонійно розвинена, національно-культурна і свідомо особистість з почуттям гідності авторитету і високими моральними якостями може бути сформована тільки через правильно організовану систему навчання. Основою має бути етнопедагогіка зі її звичаями, традиціями та обрядами, оскільки вони є провідними факторами в освіті та забезпечують особливі умови для формування національно-культурної ідентичності особистості. Тому використання ідей і методів народної педагогіки є необхідною умовою успішного виховання дітей молодшого шкільного віку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вагомість українознавчої проблематики, її вираження в патріотичному вихованні постає на усіх етапах боротьби за державність. Про це свідчать численні дослідження розвитку українознавчої науки з початку ХХ ст., зокрема С. Русової, Я. Чепіги та продовження в діаспорі Г. Ващенком, Є. Федоренком, О. Ольжичем, їх практичний вимір і дієвість можна відзначити у період національно-визвольних змагань. Сучасне українознавство, теоретично опрацьоване В. Піскун, І. Грабовською, Л. Мартинець, педагогічно осмислене О. Циганок. Активізувалася потреба українознавчих стратегій закордонних українців, що зустрічається в працях Л. Біловус, І. Краснодемської, С. Романюк, в яких окреслюється проблема збереження етнокультурної ідентичності через освітнє середовище.

Виділення невирішених частин загальної проблеми. Основою формування національного характеру особистості молодшого школяра є моральні установки та ідеологічні орієнтири українського народу, які складають основу формування національного характеру особистості. У структурі їх змісту В.І. Скутіна виділяє такі компоненти:

1. Гармонія (гармонія внутрішнього життя світу людини, відносин, особистостей і відносин, відносин з природою).

2. Добро (добро як істина, все вище добро, глибока віра в перемогу добра над злом, милосердя, милосердя, гуманізму).

3. Свобода (внутрішня свобода, любов до свободи, визнання унікальності особистості людей, нетерпимість до рабства, свобода слова).

4. Справедливість (щирість, гордість, прагнення до істини і соціальної справедливості, віра у вищу справедливість).

5. Сім'я як основа економічного розвитку суспільства і формування основ духовності і культури в особистості.

6. Люди (повага до трудящих, вміння розуміти історію, культуру, традиції, моральні настанови свого народу, віра в свою духовну силу, бажання українського народу зайняти вигідне місце в цивілізованому світі) [15].

В Україні виховання дітей завжди було одним з найважливіших процесів. Такі якості людського характеру, як доброта, справедливість, любов до свого народу і «Батьківщини», старанність тощо.

Формування цілей статті (постановка завдання). Мета даної статті полягає у наданні процесу формування національно-культурної ідентичності дітей молодшого шкільного віку аксіологічного та практичного спрямування з метою забезпечення організаційно-педагогічних умов в освітньому процесі для становлення ідентифікації особистості, для усвідомлення особистістю своєї належності до власного етносу, культури, прийняття себе частиною нації, усвідомлення себе громадянином своєї держави, а також відчуття патріотизму, національної гідності за свій народ, свою націю та культуру.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виходячи з аналізу проблематики та потреб упродовження «Концепції національно-патріотичного виховання» (Наказ МОН № 641 від 16.05.15 р.), Постанови Верховної Ради України «Про вшанування героїв АТО та вдосконалення національно-патріотичного виховання дітей та молоді» (№ 373-VIII від 12 травня 2015 р.). Про необхідність активізації уваги до формування в підростаючого покоління національно-культурної ідентичності йдеться в Законах України «Про освіту», «Про культуру», «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті», Указі Президента «Про пріоритетні заходи щодо сприяння зміцненню національної єдності та консолідації українського суспільства, підтримки ініціатив громадянськості у цій сфері», Постанови Верховної Ради «Про вшанування героїв АТО та вдосконалення національно-патріотичного виховання дітей та молоді», у Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 р., Концепції українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді в умовах сучасних модернізаційних змін. Отже, освітньо-виховний процес НУШ передбачає використання особистісно-діяльнісного, аксіологічного підходу при формуванні особистості та інтелектуальної

мобільності, а ідейно-патріотична складова дослідження включає застосування національно-культурологічне орієнтування. Вагомим освітнім підходом виступає компетентнісний підхід, що забезпечує вироблення соціально-особистісних, світоглядних, комунікативних і національно-громадянських якостей.

В умовах сучасного інформаційного простору передбачається використання українознавчого теоретико-методологічного підходу гуманітарної науки, що виходить із структурування освітньо-виховної роботи на основі українознавчих цінностей.

Завдяки трудової діяльності народу й нерозривно пов'язане з життям і побутом людей виникло і розвивалось народне мистецтво. Саме воно виступало в ролі засобу пізнання, відображення й творення дійсності, виховання й гуртування людей, від чого й залежало майбутнє розвитку художньої культури людства.

З давніх часів притаманно людині потяг до краси оточуючому її навколишньому середовищі. З цією метою на просту тканину наносили вишиті візерунки, кераміку прикрашали орнаментом й зображеннями, спочатку витискували й продряпували, потім наносили іншого кольору глину. Пізніше з цією метою використовували глазурі та емалі. Металеві форми відливали у фігурних формах, покривали чеканкою і насічкою. Візерунок, прикраса начебто «прикладалась» до предмету й він ставав гарніше, багатше, ошатніше. Він зберігав утилітарну першочерговість, свою корисність, але й могло бути як варта уваги пам'ятка, якою можна просто милуватися. Й цінувався цей предмет не тільки за корисність, а й за майстерність виготовлення, за красу оздоблення візерунок, за благородність матеріалу, за витонченість роботи. Цю сферу опанування предметного світу у ХІХ сторіччі визначили як «прикладне мистецтво». На його розвиток мали вплив умов життя, побуту кожного народу, кліматичні та природні умови існування.

Декоративним називали те, що прикрашає або слугує для прикраси, оздоблення. А саме, розписи стін і побутових предметів, декор. скульптурні рельєфи, дрібні статуетки, гобелени, вишивки, килими, різьблені прикраси тощо яким притаманні образотворчі, сюжетні чи композиції орнаментальні прикраси.

Інтерес до народного мистецтва з кожним роком збільшується, в ньому народ виражає свої уявлення про прекрасне, по законам гармонії та краси прикрашає безпосереднє оточення. Процес пізнання і радість творчості в народному мистецтві невід'ємні один від одного, тісно переплітаються, відіграють велику роль в естетичному вихованні підростаючого покоління.

Декоративно-прикладне мистецтво має свої принципи побудови художнього образу. Народне

декоративно-прикладне мистецтво – особливий вид мистецтва, який має в своєму переліку багато видів виробів, виготовлених різними засобами з різних матеріалів. Незнання класифікації народних виробів по засобу їх використання (меблі, посуд, килимові вироби та інші), по матеріалу, з якого вони виконані (керамічні (глиняні), дерев'яні, шкіряні тощо) та інші поняття дуже часто стають перепорою для процесу сприйняття виробів дітьми. Знання різновидів виробів допомагає виділити ті ознаки, які є загальними для всіх видів, а також характерні риси кожного.

Назвемо деякі види декоративно-прикладного мистецтва на які воно поділяється: художня деревообробка, художня обробка каменю, художня обробка кістки й рогу, художня обробка шкіри, кераміка, скло, метал, плетіння, в'язання, ткацтво, килимарство, вишивка, розпис, вибійка, мереживо, писанкарство, різьблення, вироби з бісеру та емалі та багато багато інших видів та різновидів.

Діти молодшого шкільного віку часто зустрічаються з народним декоративно-прикладним мистецтвом у повсякденному житті. Своєю красою воно приваблює дітей та сприяє розвитку смаку [3].

Декоративно-прикладне мистецтво надає великі можливості для формування національно-культурної ідентичності учнів молодшого шкільного віку.

У багатьох педагогічних дослідженнях народне декоративно-прикладне мистецтво роздивляються з різних боків: вивчаються можливості використання народних традицій в оформленні (Г. Пантілеєв); з метою прилучення дітей до праці розкривається зміст роботи по декоративно-прикладному мистецтву Л. Пантілеєвою; досліджуються Т. Козаковою, А. Грибовською, Р. Смирною та іншими шляхи розвитку творчих здібностей дітей під впливом образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва.

Дослідниця народної творчості Н. Сакуліна переконливо доводить переваги розвитку дитячої творчості засобами декоративно-прикладного мистецтва та розглядає як один із засобів формування національно- культурної ідентичності учнів молодшого шкільного віку на уроках мистецького циклу: знайомство дітей з народним орнаментом, формування в них деяких прийомів народного розпису викликали бурхливий розвиток декоративної творчості дітей. Відносно проста образотворча основа орнаменту – багаторазові повторні рослинні мотиви – дозволяє дітям звернути увагу на побудову кольорової композиції малюнка, на його форму [13].

Наприклад, особливості візерунка, його яскравість, ритмічність, багатство форм виявляються тими якостями, які більш сприйнятливі й доступні

для естетичного сприйняття дітей молодшого шкільного віку, завжди подобається, легко сприймається дитиною та впливає на процес формування національно-культурної ідентичності учнів молодшого шкільного віку. Учні молодшого шкільного віку залюбки роздивляється, торкається та знайомиться з декоративно-прикладними витворами. Але ці вироби не можуть самі по собі зворушити глибокі національно-культурні почуття. Дитину необхідно підвести до цього, щоб вона могла сприймати красу форми, ліній, кольору, а головне – відчути образ, який створений художником [4].

Під час ознайомлення з творами декоративно-прикладного мистецтва дітей молодшого шкільного віку варто знайомити з прийомами виразності кольорового розпису у виробках народних майстрів, дізнаються багато цікавого про народну українську іграшку і намагаються створити свою не менш цікаву й гарну. Також знайомляться з народним побутом, керамічним та дерев'яним посудом, вишивкою на одязі та рушниках, ткацтвом килимів й прикрашанням скринь тощо. Діти думають конкретно. Зорові образи, створені предметами мистецтва, легко запам'ятовується й залишається в пам'яті на довгі роки. Вони викликають певні емоції й сприяють яскравості сприйняття життя. Це пояснює прагнення дітей до активного пізнання художньо-образного змісту виробу, їх бажання творчо діяти.

Народна культура відіграла особливу роль в українській історії. Саме завдяки їй в умовах тривалої відсутності національної державності (особливо у XVIII ст.) була збережена спадкоємність української культурної традиції. Багато згаданих звичаїв і обрядів українці зберегли до сьогодні. Індустріальне суспільство та урбанізація нівелюють традиційні національні та регіональні особливості культури, що не може не вплинути на процес формування національно-культурної ідентичності особистості. І в цих умовах дуже важливо ретельно зберігати і популяризувати накопичені багатьма поколіннями національні знання та традиції.

Сухомлинський В. підкреслював величезну роль малювання в істотних бажаннях дітей виразити свої почуття, своє відношення до різноманітних явищ дійсності, «...дитячий малюнок, процес малювання – це частина духовного життя дитини. Діти не просто переносять на папір щось із навколишнього світу, а живуть у цьому світі, входять в нього, як творці краси, насолоджуються цією красою» [17, с. 44].

Народний фольклор – це основа основ навчання та виховання учнів у початковій школі, універсальна педагогічна система, в якій упродовж тисячоліть народний досвід вже дібрав найбільш природні та необхідні форми розвитку мовлення та музичних здібностей, логічного й образного

мислення, трудових навичок, естетичних і моральних ідеалів майбутніх громадян країни. Вони не просто обрані як сума методичних прийомів, їм ніби надана художня форма. Саме народна творчість, у якій зосереджений увесь діапазон проявів духовності української нації, може стати джерелом формування патріотичної свідомості особистості [18, с. 67].

Фольклорна традиція є генетичною спадщиною етносу. Як і мова, вона закодована у генетичній природі людини, а тому вивчення фольклору повинно спиратися на дослідження етнічного генотипу, що властивий даному етносу чи групі етносів [6].

Дитячий фольклор допомагає учням початкової школи краще зрозуміти життєві ситуації, а також сприяє соціальній адаптації. Ґрунтом для такого «дорослішання» є готовність дітей отримувати інформаційну складову фольклорного тексту (пригадаймо любов дітей до казки із її кодифікаційними властивостями) [2].

На нашу думку, дослідження дитячого фольклору як особливої галузі народної словесності, як складової традиційної культури та народної педагогіки певний час були на периферії у радянській педагогічній науці. Проте призупинена традиція відновлюється, бо нині є нагальною потреба у продовженні досліджень не лише дитячого фольклору, але й народної педагогіки загалом, система якої – це перевірене часом джерело навчання та виховання майбутніх поколінь, а, отже, і тих, яким належить розбудовувати Українську державу в епоху глобальної уніфікації [20, с. 45].

Родинно-побутові й фантастичні народні казки надають дитині перші уявлення, роздуми людей про добро і зло, справедливість і несправедливість, совість і сенс життя, що лежать в основі моральних норм, які визначають правила життєдіяльності людини в соціумі. Склалися вони упродовж тисячоліть, ґрунтувалися на одвічних загальнолюдських уявленнях і настановах, втілювалися у народних обрядах, звичаях і традиціях. Кожна людина, свідомо чи несвідомо, керується цими нормами у повсякденному житті та професійній діяльності [11].

«Літаючий корабель», «Мудра дівчина», «Ой» та інші народні казки, які можна проаналізувати на уроках позакласного читання, не тільки для ознайомлення молодших школярів з українською міфологією, звичаями і віруваннями людей, але і для навчання молоді громадянам доброти, поваги до літніх людей, щедрості, гостинності, комунікабельності співчуття.

Огляд суспільного життя України переконає нас, що протягом століть у нашій країні виникла і розвивалася унікальна духовна цивілізація з високими духовно-моральними настановами, яка має своє втілення в християнській етиці, старанності, милосердя, взаємодопомоги і самоврядуванні,

в тих сферах існування, де панує духовність над матеріальними, де метою життя є не речі і саме ці духовні форми буття пронизують все історичне життя нашого народу і формують основи ідентичності української цивілізації.

На думку І. Франко, колективна пам'ять, що втілена у прислів'ях і приказках, зберігає національний світогляд і формує норми поведінки дитини, а прислів'я та приказки «є багатим і важним скарбом... у скарбівні нашої мови..., її коштовними перлинами» [19, с. 144].

На всі випадки життя знаходимо живе, афористичне народне слово, у якому зосереджено досвід і мудрість народу. У прислів'ях і приказках відображені такі якості характеру українців, як любов до Батьківщини («Батьківщина – мати, умій за неї постояти»), «Батьківщина краще сонця, дорожче золота», «Батьківщину, як і батьків, на чужині не знайдеш» та ін.), повага до батьків та членів родини («Дерево тримається корінням, а людина сім'єю»), «Дім зігріває не піч, а любов і згода», «Діти батькам не судді» тощо), морально-етичні якості людини («Язык мій – ворог мій», «Цікавій Варварі носа увірвали», «Не вибирай дівку, як у церкву йде, а як свиням їсти несе» та інші).

Популярні народні пісні мають велике значення у формуванні національно-культурної ідентичності молодих українців. Відомий український мистецтвознавець Ф. Колесса підкреслив, що «національні пісні є органічним твором національного духу: вони живуть і розвиваються в тісному зв'язку з духовним життям людей... Тому українські народні пісні дають невичерпні засоби для пізнання характеру і душі українського народу, його історії та культури [5]. Саме в українській традиції пісні, в її ліриці і мелодіях зберігається генетичний код нації, ідентичність етнічної групи, саме вона закладає основи формування національно-культурної ідентичності та самоідентифікації.

З народними символами України (верба, калина, явір, тополя, чорнобривці, рушник, кінь, ворона, сокіл, житня пшениця тощо) учні молодшого шкільного віку більш детально знайомляться в процесі вивчення історико-календарно-обрядових, сімейних та соціальних народних пісень.

Висновки. На жаль, молодь, дуже мало цікавиться фольклорною спадщиною. Отже, одним з головних завдань сучасного педагога - зацікавити і залучити учнів початкової школи до вивчення звичаїв і традицій своєї Батьківщини, щоб спробувати відновити втрачені відносини між поколіннями та

Україна має надзвичайно багату спадщину етнічних традицій, обрядів, звичаїв, художньої майстерності, національної кухні. Все це є невичерпним джерелом для організації фестивалів і свят, ремісничих ярмарків, інших різних заходів, які не тільки виховують підрастаюче покоління в національній духовній традиції.

Відомі психологи і педагоги сперечаються і переконливо доводять, що в дитинстві людина вчиться більше, ніж у своєму житті. Жодна система освіти або виховання, за винятком фольклору, не бере за основу той же «критичний період розвитку дитини», в якому «формується здорова інформація». органічні, що встановлює екологічну рівновагу природи і людини.

Українська народна педагогіка, як синтез любові і мудрості старших поколінь допомагає збагаченню життєвого досвіду дитини через різноманітні народні ігри. На нашу думку, вчителю або батькам варто хоча б п'ять хвилин щодня залучати дітей до народних ігор.

Формувати національно-культурну ідентичність учнів молодшого шкільного віку можна шляхом залучення учнів до: самостійного читання учнями та організації дискусій про фольклорні збірки, проведення ранків «Казки після казки», «Уявні подорожі в чарівному світі народних казок», участі молодших школярів у збірці фольклору з вуст усної народної творчості та складання народних збірників, записів в альбомах точних висловлювань народу, збірках казок, зустрічі з фольклористами, запису народних пісень, коломийки, ласощі, жарти, казки, оповідання, музичні твори, участь молодших школярів у конкурсах читачів народних творів та конкурси «Мудрий народний казкар», участь у художньо-аматорському середовищі (народна пісня, танець, музика) та ін.

На закінчення вважаємо за доцільне відзначити, що народні традиції навчання і виховання дітей мають глибоке коріння і відображаються в позитивному досвіді, який людство накопичило за тисячі років. особливості його матеріального і духовного життя, свідомість і психологія, особливості історії народу, відносини з іншими народами і державами.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Александрова О. Роль і місце ціннісних орієнтацій у сучасній теорії виховання. *Вісник Запорізького національного університету*. 2012. № 1 (17). С. 92–95.
2. Бакуліна С. Ю. Роль народної та літературно-музичної казки в морально-естетичном у вихованні і молодших школярів. *Сучасна початкова школа: проблеми, пошуки, знахідки* : матеріали міжнар. наук. практ. конф. Тернопіль : Інститут педагогіки АПН України, 1996. С. 53–55.
3. Бех І. Виховання особистості : у 2-х кн. К. : Либідь, 2003. Кн. 1. 280 с.
4. Грицай М. С. Українська народно-поетична творчість / за ред. проф. М. С. Грицай. К. : Вища школа, 1985. 359 с.
5. Довгалюк І. До історії експедиції Філарета Колесси на Наддніпрянську Україну. *Вісник Львівського університету*. Серія філологічна. Львів, 2009. Вип. 47. С. 5–27.

6. Дьяконо в І. Зміст поняття «ціннісна орієнтація». *Мультиверсум. Філософський альманах*. К. : Центр духовної культури. 2004. № 43.
7. Дьяур Г. Теоретичні підходи до обґрунтування цінностей сучасного українського виховання. *Рідна школа*. 2006. № 7. С. 22–25.
8. Корнієнко А. В. Обґрунтування змісту етнокультурного виховання учнів засобами декоративно-ужиткового мистецтва у позашкільних навчальних закладах. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* : зб. наук. пр. Ін-т проблем виховання НАПН України. Київ; Кіровоград, 2013. Вип. 17, кн. 1. С. 344–352.
9. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / упорядкув. В. В. Андрієвська, Г.О. Балл. К. : Рад. шк., 1989. С. 234.
10. Кузь В. Хата як виховний простір. Проблеми української народної педагогіки. *Теорія і практика* : зб. наук. статей. Івано-Франківськ : Плай, 2005. С. 104–114.
11. Лещенко М. Шкільне життя, казковий світ і особистість учня. *Шлях освіти*. 2002. № 2. С. 28–32
12. Русова С. Ф. Теорія і практика дошкільного виховання. Львів; Краків; Париж : Просвіта, 1993. 165 с.
13. Сакулина Н. П. Малювання в дошкільному дитинстві. М. : Освіта, 1965. 129 с.
14. Світельська-Дірко С. В. Використання казок у формуванні світоглядних орієнтацій молодших школярів у сучасній науковій літературі. *Вісник ЖДУ ім. І. Франка*. 2013 р. Випуск № 3 (69). С. 242–246.
15. Скутіна В.І. https://cev-shostka.com.ua/news/folklor_jak_zasib_kulturnoji_adaptaciji_i_patriotichnogo_vikhovannja_molodi/2017-12-10-880
16. Стельмахович М. Г. Народна дидактика. Серія VII «Педагогічна», 1985. № 6, К. : Т-во «Знання» УРСР. 48 с.
17. Сухомлинський В. О. Навчання – частка духовного життя. Вибрані твори. В 5-ти томах. К. : Радянська школа, 1977. Т. 3.
18. Українські символи / М. Дмитренко, Л. Іваннікова, Г. Лозко та ін.; за ред. М. Дмитренко. Київ: Народознавство, 1994. 140 с.
19. Франко І. Я. Вибрані твори / упоряд. А. М. Халімончук. Львів : Каменярь, 1981. 415 с.
20. Фоменко Е. В. Формування національної самосвідомості дітей. Харків : Основа, 2009. 121 с.